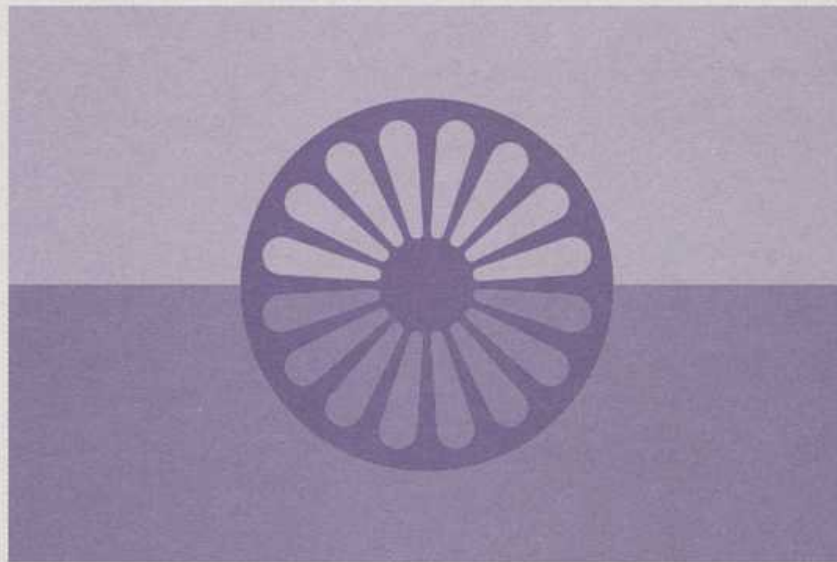

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

Z OBSAHU: MARUSHIAKOVA, Elena – POPOV, Vesselin:
Politiky zamerané na Cigánov/Rómov v strednej,
juhovýchodnej a východnej Európe
v období komunistickkej vlády
KILIÁNOVÁ, Gabriela: Postavy Rómov v slovenských
a rómskych rozprávaniach
HRUSTIČ, Tomáš: Faktory ovplyvňujúce
náboženské koverzie Rómov

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) vychádza päťkrát ročne v Ústave etnológie Slovenskej akadémie vied v Bratislave. Prvé štyri čísla každého ročníka sú v slovenskom jazyku, piate číslo je v anglickom jazyku.

Slovenský národopis prezentuje výsledky výskumu v oblasti etnológie, kultúrnej/sociálnej antropológie a príbuzných disciplín. Príspevky uverejnené v časopise sú teritoriálne orientované na územie Slovenska a región Strednej Európy, zamerané sú na analýzu sociálnych javov založenú na dátach získaných prostredníctvom terénneho výskumu. Redakcia časopisu preferuje príspevky analytického, teoretického alebo syntetizujúceho charakteru, ktoré prispievajú k aktuálnym diskusiám v sociálnych vedách. Tematicky je časopis zameraný najmä (nie však výhradne) na etnický, kultúrny a historický vývin v Strednej Európe, na sociálne a kultúrne aspekty ekonomickej a politickej transformácie, na modernizačné procesy v urbánnom i rurálnom prostredí, na etnickú a menšinovú problematiku, na problémy kultúrneho dedičstva v európskom kontexte, ako aj na dejiny spoločenskovedných disciplín. Okrem problémovo orientovaných vedeckých štúdií časopis uverejňuje tiež materiállové štúdie, recenzie a anotácie kníh, rozhovory, diskusné príspevky a správy o dianí v sociálnych vedách. Časopis poskytuje priestor na diskusie o kľúčových problémoch v sociálnych vedách, ako aj na kritické komentáre k publikovaným príspevkom. Uverejnené štúdie prešli obojstranne anonymným oponentským konaním, oponenti sa vyberajú z medzinárodného okruhu odborníkov.

HLAVNÁ REDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

PREKLADY

John Minahane (do angličtiny)

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Michaela Ferencová

Tatiana Bužeková

Tatiana Podolinská

JAZYKOVÉ KOREKTÚRY

Zora Vanovičová (slovenčina)

John Connolly (angličtina)

EEDAKČNÁ RADA

Marta Botíková, Dušan Deák, Ľubica Droppová, Bernard Garaj, Martin Kanovský, Eva Krekovičová, Jan Krist (ČR), Peter Salner, Zdeněk Uherek (ČR), Miroslav Válka (ČR), Iveta Zuskinová

REDAKČNÝ OKRUH

Regina Bendix (Georg August University of Göttingen, Germany), Michal Buchowski (Adam Mickiewicz University of Poznań, Poland), Ingrid Slavec Gradišnik (Slovenian Academy of Sciences and Arts, Slovenia), Ullrich Kockel (University of Ulster, United Kingdom), Vladimir Penchev (Bulgarian Academy of Sciences, Bulgaria), Dragana Radojičić (Serbian Academy of Sciences and Arts, Serbia), Klaus Roth (Ludwig Maximilian University of Munich, Germany), Davide Torsello (University of Bergamo, Italy), Helena Wulff (University of Stockholm, Sweden), Elena S. Uzeneva (Russian Academy of Sciences, Russia)

OBÁLKA

Rómska zástava, ktorá bola prijatá na 1. Medzinárodnom kongrese Cigánov (8.-12.4.1971 v Londýne).

HOSŤUJÚCI EDITOR

Tomáš Hrustič

Slovenský národopis je evidovaný v medzinárodných bibliografických databázach: MLA, CEEOL, Ulrich's, Willings, CEJSH a ERIH (impaktovaná databáza ESF)

EDITORIAL

H r u s t i č, Tomáš – P o d o l i n s k á,
Tatiana: Editorial..... 267

ŠTÚDIE

M a r u s h i a k o v a, Elena – P o p o v,
Vesselin: Politiky zamerané na Cigánov/Rómov v strednej, juhovýchodnej a východnej Európe v období komunistickú vládu 269
K i l i á n o v á, Gabriela: Postavy Rómov v slovenských a rómskych rozprávaniach 290
H r u s t i č, Tomáš: Faktory ovplyvňujúce náboženské konverzie Rómov.... 306

MATERIÁLY

M a n n, Arne: Memoráty ako dôležitá súčasť poznania rómskeho holokaustu 323
H r u s t i č o v á, Ľudmila: Letničné hnutie medzi Rómami (na príklade dvoch zborov z východného Slovenska)..... 335
B e l i š o v á, Jana: Premeny a nové trendy v rómskej hudbe..... 344

REZERVOVANÉ PRE

Evaluácia výkonu terénnej sociálnej práce v marginalizovaných rómskych komunitách (Tomáš H r u s t i č)..... 363
Projekt „Sociálna inklúzia Rómov náboženskou cestou“ (SIRONA) (Tatiana P o d o l i n s k á)..... 367

ROZHLADY – SPRÁVY – GLOSÝ

Životné jubileum Petra Marákyho (Peter S l a v k o v s k ý) 373
Medzinárodný workshop „Romani

Pentecostalism“ (Tatiana P o d o l i n s k á)..... 374
Medzinárodná konferencia „Romani mobilities in Europe“ (Tomáš H r u s t i č) 376

RECENZIE – ANOTÁCIE

G. Kiliánová – E. Kowalská – E. Krekovičová, Eva (eds.): My a tí druhí v modernej spoločnosti (Zdeněk U h e r e k) 378
O. Danglová: Výšivka na Slovensku. Embroidery in Slovakia (Alena J e ř á b k o v á) 381
L. Grešková (ed.): Pastoračia Rómov (Hľadanie rómskeho Boha) (Ľudmila H r u s t i č o v á)..... 382
Romano Džaniben. Časopis romistických štúdií (Juraj Š t o f e j)..... 385
Antropolog wobec współczesności /Antropológ zoči-voči súčasnosti/ (Rastislava S t o l i č n á) 388
J. Reichel: Kapitoly metodologie sociálnych výskumů (Karol K r p a l a) 390
K. Tóth – L. Végh (eds.): Emlékkönyv Arany László tiszteletére (Marta B o t í k o v á)..... 391
M. Tomandl – L. Procházka (eds.): Tradiční lidová architektura: Opera Ethnologica Archivalia (Ladislav M l y n k a)..... 393
J. V. Grohmann: Pověsti z Čech (Jan L u f f e r) 395
J. Luffer: Strašidelný chrám v horách. Japonské lidové pohádky a pověsti (Jana Š o u c o v á)..... 397
P. Freedman: Jídlo. Dějiny chuti (Rastislava S t o l i č n á)..... 398

CONTENTS

EDITORIAL

H r u s t i č, Tomáš – P o d o l i n s k á, Tatiana: Editorial..... 267

ARTICLES

M a r u s h i a k o v a, Elena – P o p o v, Vesselin: Policies Aimed at Gypsies/Roma in Central, Southeastern and Eastern Europe during the Period of Communist Rule 269

K i l i á n o v á, Gabriela: The Characters of Roma in Slovak and Romani Narratives..... 290

H r u s t i č, Tomáš: Factors Influencing the Religious Conversion of Roma. Using the Example of Conversions to the Jehovah's Witnesses and Charismatic Movements in Eastern Zemplín..... 306

RESEARCH REPORTS

M a n n, Arne: Memorats as a Significant Component of Knowledge of the Romani Holocaust..... 323

H r u s t i č o v á, Ľudmila: The Pentecostal Movement Among Roma..... 335

B e l i š o v á, Jana: Changes and New Trends in Romani Music..... 344

RESERVED FOR

H r u s t i č, Tomáš: Performance Evaluation of Social Fieldwork in Marginalised Romani Communities ... 363

P o d o l i n s k á, Tatiana: Project "Social Inclusion of Roma by Religious Means" (SIRONA)..... 367

NEWS

Peter Maráky's Life Jubilee (Peter S l a v k o v s k ý)..... 373

International Workshop "Romani Pentecostalism" (Tatiana P o d o l i n s k á)..... 374

International Conference "Romani

Mobilities in Europe" (Tomáš H r u s t i č)..... 376

BOOK REVIEWS – ANNOTATIONS

G. Kiliánová – E. Kowalská – E. Krekovičová (eds.): We and the Others in Modern Society. Constructions and Transformations of Collective Identities (Zdeněk U h e r e k) 378

O. Danglová: Embroidery in Slovakia (Alena J e ř á b k o v á)..... 381

L. Grešková (ed.): The Pastoration of Roma (In Search of the Romani God) (Ľudmila H r u s t i č o v á)..... 382

Romano Džaniben. Journal of Romistic Studies (Juraj Š t o f e j)..... 385

Antropolog wobec współczesności /The Anthropologist vis-a-vis the Present/ (Rastislava S t o l i č n á) 388

J. Reichel – Chapters of the Methodology of Social Research (Karol K r p a l a)..... 390

K. Tóth – L. Végh (eds.): Emlékkönyv Arany László tiszteletére (Marta B o t í k o v á)..... 391

M. Tomandl – L. Procházka (eds.): Traditional Folk Architecture: Opera Ethnologica Archivalia (Ladislav M l y n k a)..... 393

J. V. Grohmann: Legends from the Czech Lands (Jan L u f f e r)..... 395

J. Luffer: Ghostly Temple in the Mountains. Japanese Popular Tales and Legends (Jana Š o u c o v á)..... 397

P. Freedman: Food. A History of Tastes (Rastislava S t o l i č n á) 398

MEMORÁTY AKO DÔLEŽITÁ SÚČASŤ POZNANIA RÓMSKEHO HOLOKAUSTU

ARNE B. MANN

Štátna politika sa k Rómom v období po druhej svetovej vojne orientovala na skryté či otvorené formy asimilácie. Tzv. *cigánska otázka* bola redukovaná na „problém sociálne zaostalej vrstvy obyvateľstva“. Opatrenia štátu sa zameriavali predovšetkým na riešenie problému bývania – na likvidáciu zaostalých rómskych osídlení a na rôzne formy sociálnej podpory. S tým priamo súviselo popieranie ich osobitnej etnicity, vlastného jazyka a kultúry, tabuizácia sa týkala aj ich dejín.¹ Takýto prístup v konečnom dôsledku prehĺbil v najširších vrstvách majoritnej spoločnosti existujúce etnické stereotypy, s ktorými sa bežne stretáme dodnes (napríklad, že všetci Rómovia na Slovensku sú kočovníci), posilnil ich negatívne vnímanie ako ľudí „nižšej kategórie“, a tým aj ich spoločenskú segregáciu.

Najsmutnejšej kapitole novodobých rómskych dejín – ich osudom počas druhej svetovej vojny sa už na začiatku sedemdesiatych rokov 20. stor. venoval moravský historik Ctibor Nečas. Výsledky svojich archívnych výskumov publikoval najprv v čiastkových štúdiách: Rómom na Slovensku sa dotýkali príspevky *Pracovní tábory tzv. asociálů a Cikánů na východním Slovensku v roce 1942* (Nové obzory, 17, 1975), *Diskriminace a persekuce slovenských Cikánů v letech 1939 - 1945* (Nové obzory 19, 1977) a ďalšie príspevky v regionálnych a odborných periodikách (Vlastivedný zborník Považia, 13, 1978, Obzor Gemera 10, 1979, Tereziínske listy 10, 1980). Výsledky svojho štúdia zhrnul v monografii *Nad osudem českých a slovenských Cikánů v letech 1939 - 1945* (Brno 1981). Táto publikácia, ktorá sa stala základným dielom zaoberajúcim sa touto problematikou u nás, však vyšla vo veľmi nízkom náklade, nebola v predaji a nedostala sa do knižníc, preto nemohla preniknúť do širšieho povedomia verejnosti. Výsledky jeho práce neboli docenené, vtedajšími odborníkmi na rómsku problematiku boli dokonca bagatelizované a odmietané.²

Keď v roku 1987 Národopisný ústav SAV pripravoval monotematické „rómske“ číslo časopisu Slovenský národopis (36, 1988, č. 1), vznikol problém okolo zaradenia príspevku Ct. Nečasa. Jedna z členiek redakčnej rady tlmočila názor predstaviteľa vtedajšieho Vládneho výboru pre otázky cigánskych obyvateľov, ktorý protestoval proti zaradeniu príspevku tohto autora so zdôvodnením, že Rómovia na Slovensku počas druhej svetovej vojny vôbec neboli diskriminovaní. To, že príspevok napokon v časopise vyšiel,³ bolo zásluhou principiálneho postoja vtedajšej hlavnej redaktorky časopisu a riaditeľky Národopisného ústavu Boženy Filovej a členky redakčnej rady Sone Kovačevičovej.

V dôsledku politických zmien po roku 1989 a s tým súvisiacim prístupom k rómskemu obyvateľstvu, ktorému bolo priznané postavenie etnickej minority (štatút národnostnej

menšiny), sa otvorili možnosti výskumu a publikovania príspevkov zaoberajúcich sa dejinami a kultúrou Rómov. Prof. Nečas vydal v roku 1994 obsiahlu publikáciu *Českoslovenští Romové v letech 1938 - 1945*,⁴ ktorá z formálneho hľadiska zachováva štruktúru monografie z roku 1981, je však podstatným rozšírením pôvodného textu a doplnením o najnovšie výsledky autorovho bádania. Takmer polovica publikácie (spolu 71 strán + poznámkový aparát) je venovaná osudom Rómov na území Slovenska.

Z iniciatívy Národopisného ústavu SAV sa 7. decembra 1991 za účasti členov vlády SR po prvý raz na Slovensku uskutočnila v obci Dúbravy pri Detve spomienková slávnosť rómskym obetiam druhej svetovej vojny, pri tejto príležitosti vyšla aj štúdia o osudoch Rómov v Dúbravách a Detve.⁵

Problematikou rómskeho holokaustu sa začalo systematicky zaoberať Múzeum rómskej kultúry v Brne. Po predchádzajúcom výskume v roku 1995 iniciovali odhalenie pamätníka rómskym obetiam na mieste tzv. cigánskeho tábora v juhočeskej obci Lety. Pri tejto príležitosti sa uskutočnil v Písku seminár s medzinárodnou účasťou, na ktorom odzneli aj príspevky zo Slovenska.⁶ Múzeum rómskej kultúry v Brne iniciovalo o dva roky neskôr odhalenie pamätníka v druhom internačnom tábore pre Rómov vo vojnovom Protektoráte Čechy a Morava – v obci Hodonín pri Kunštáte. Vo svojej stálej expozícii má MRK v Brne osobitný priestor venovaný rómskemu holokaustu v českých zemiach i na Slovensku.

Na Slovensku po roku 2000 začal publikovať historik Karol Janas, ktorý tak nadviazal na vedeckú prácu Ct. Nečasa. Zhodnotil doterajšie výsledky historického bádania,⁷ zavŕšením vyše pätnástich štúdií, v ktorých sa zameral najmä na pracovné útvary (Dubnica nad Váhom, Ilava, Ústie nad Oravou) a zaisťovaciemu tábore v Dubnici nad Váhom, je jeho publikácia *Zabudnuté tábory*.⁸ S úmyslom sprostredkovať informácie o postavení Rómov počas vojny vydalo Zemplínske múzeum v Humennom publikáciu *Východoslovenskí Rómovia a II. svetová vojna*.⁹ V povedomí širšej verejnosti sa však stále o osudoch Rómov počas vojny vie veľmi málo. Spomínaná tabuizácia všetkého, čo sa týkalo dejín a kultúry Rómov, sa prejavila na pamätníkoch druhej svetovej vojny: aj v prípadoch, že boli vybudované na pamiatku rómskych obetí, texty na nich o tom neinformujú. Napríklad na pamätníku v Tisovci, ktorý stojí na mieste, kde bolo postrieľaných štrnásť rómskych mužov, je text: *Na tomto mieste padli dňa 21. novembra 1944 v obeť / hromadnej vražde nemeckých fašistov po potlačení / slovenského národ. povstania títo občania Tisovca: (nasleduje 14 mien)*. Podobne v Žiari nad Hronom: *Na tomto mieste/ 14. októbra 1944/ fašisti upálili/ 24 členov rodiny/ Šarköziových*. Mená obetí sú uvedené aj na pamätných tabuliach v Dúbravách, Iliji pri Kremnici. Avšak ten, kto podľa priezvisk nepozná, že išlo o Rómov, sa ani nedozvie, že boli zavraždení iba preto, lebo mali tmavšiu pleť ako ostatní. A práve táto skutočnosť bola dôvodom, pre ktorý etnologička Zuzana Kumanová iniciovala v roku 2005 projekt *Ma bisteren! / Nezabudnite!*, ktorého zámerom bolo postaviť rómskym obetiam druhej svetovej vojny na Slovensku dôstojný pamätník. Podporu našla na Ministerstve kultúry SR, realizáciou bolo poverené Slovenské národné múzeum v spolupráci s občianskym združením In minorita a Ústavom etnológie SAV.

Po viacerých pracovných poradiach dospeli autori projektu k rozhodnutiu, že symbolickému pamätníku rómskeho holokaustu v Bratislave bude predchádzať osadenie niekoľkých pamätných tabúl a pamätníčkov na miestach, kde dochádzalo k perzekúciám, kde boli Rómovia násilne internovaní alebo zavraždení.¹⁰ Už 2. augusta 2005, v Pamätný deň rómskeho holokaustu, bola v Pamätnej sieni Múzea Slovenského národného povstania v Banskej Bystrici odhalená prvá pamätná tabuľa. Na pietnej slávnosti sa zúčastnil vtedajší minister kultúry František Tóth. V nasledujúcich rokoch bolo osadených ďalších šesť

*Obr. 1: Jana Bartošová, ktorá ako 13-ročná nosila jedlo väzneným olašským Rómom
(foto: A. B. Mann, 2009)*

pamätníkov a pamätných tabúl: v obci Lutilla, odkiaľ bolo v roku 1944 odvečených a popravených vyše štyridsať Rómov (15. decembra 2005); v expozícii Múzea SNP v Nemeckej pamiatke obetí masových poprav Rómov v Kremničke a Nemeckej (15. decembra 2005). Na pamiatku otrockej práce rómskych zaradencov pracovných útvarov bola odhalená pamätná tabuľa na železničnej stanici v Hanušovciach nad Topľou, opäť za účasti ministra kultúry F. Tótha (17. februára 2006). Pamätníček na mieste masového popraviska na židovskom cintoríne vo Zvolene odhaloval (8. apríla 2006) vtedajší podpredseda vlády SR Pál Csáky, ktorý sa ako člen vlády SR po prvý raz ospravedlnil za krivdy, ktoré sa páchali na Rómoch počas druhej svetovej vojny. Odhalenia pamätníčka na masovom hrobe päťdesiatich deviatich Rómov, ktorí boli zavraždení na Vianoce roku 1944 v obci Slatina, sa zúčastnil (22. decembra 2006) podpredseda vlády SR Dušan Čaplovič. Zatiaľ posledný pamätníček bol odhalený dvadsiatim šiestim zavraždeným Rómom zaist'ovacieho tábora v Dubnici nad Váhom (23. februára 2007). Doposiaľ sa nepodarilo zrealizovať pamätník obetiam z južných oblastí Slovenska, odkiaľ boli Rómovia deportovaní do vyhladzovacích koncentračných táborov. Na realizácii pamätníkov a pamätných tabúl sa okrem profesionálnych výtvarníkov podieľali aj rómski umeleckí kováči.

Obr 2: Škola v Čiernom Balogu, v ktorej boli v novembri 1944 väznení aj Rómovia
(foto: A. B. Mann, 2009)

Súčasťou projektu bola aj výstava *Holocaust Rómov na Slovensku 1939 - 1945*, približujúca osudy Rómov v Európe a na Slovensku počas druhej svetovej vojny. Prvýkrát bola sprístupnená v roku 2005 v Múzeu SNP v Banskej Bystrici, v nasledujúcich rokoch bola reінštalovaná v Múzeu židovskej kultúry v Bratislave (2005), v Hanušovciach nad Topľou, vo Vrútkach, vo Zvolene, v Košiciach, Dunajskej Strede (2006), v Dubnici nad Váhom, v Múzeu rómskej kultúry v Brne a v Prahe (2007). Výstava bola v jednotlivých lokalitách sprevádzaná odborným výkladom pre žiakov a učiteľov a premietaním dokumentárnych filmov.¹¹ Aktivity spojené s projektom *Ma bisteren!* vyvrcholili v júni 2006, keď sa v Bratislave uskutočnilo kolokvium *Nepriznaný holocaust Rómov*, jednotlivé referáty boli publikované v zborníku, ktorý vyšiel v nasledujúcom roku.¹²

Od roku 2005 sa každý rok 2. augusta – v Pamätný deň rómskeho holokaustu – uskutočňuje v Pamätníku SNP v Banskej Bystrici pietna slávnosť, ktorú zaznamenávajú najmä elektronické médiá. Autorom projektu sa však od roku 2007 nepodarilo získať potrebné finančné prostriedky na jeho pokračovanie a naplnenie pôvodného zámeru. Neznamená to však definitívne ukončenie tohto projektu, pretože informovanosť verejnosti – i samotných Rómov – o tejto tragickej kapitole rómskych dejín a jej odkaze pre súčasnosť je stále nedostačujúca.

Pri príprave a realizácii jednotlivých pamätníkov sa objavila nová skutočnosť: v radoch miestneho obyvateľstva – rómskeho, ako i nerómskeho – dodnes žijú ľudia, ktorí dokážu svojimi výpoveďami doplniť poznatky o historických udalostiach, publikované doposiaľ

Obr. 3: Pamätníček zavraždeným rómskym mužom v doline Vydrovo
(foto: A. B. Mann, 2009)

iba v prácach historikov. Výpovednú hodnotu svedeckých výpovedí Rómov, ktorí prežili druhú svetovú vojnu, si uvedomila pri svojich terénnych výskumoch ako prvá lingvistka Milena Hübschmannová. Skôr zaznamenané výpovede po roku 1991 cielene doplňovala ďalšími výskumami so študentmi romistiky Filozofickej fakulty UK v Prahe. Výsledkom sa stala publikácia *Po Židoch Cigáni* z roku 2005.¹³ Na spomienky Rómov na druhú svetovú vojnu bol zameraný výskum, ktorý realizovala Nadácia Milana Šimečku v Bratislave. Využívajúc metódu oral history výskumný tím uskutočnil videonahrávky s rómskymi pamätníkmi vo dvoch etapách: v rokoch 1998 - 2000 to bolo 71 rozhovorov, v rokoch 2005 - 2006 ďalších 15 rozhovorov.¹⁴ Výsledky tohto výskumu boli prezentované v publikácii *Rómovia a druhá svetová vojna, Čítanka*, s priloženým DVD nosičom,¹⁵ využívajú ich pri rôznych vzdelávacích aktivitách. Niektoré z výpovedí v roku 2000 zaradilo košické producentské štúdio Atarax do dokumentárneho filmu *Ma bisteren, Príbeh rómskeho holokaustu*. Prepisy audionahrávok boli čiastočne zverejnené v publikácii Reného Lužicu *Keď bola vojna, nebol som doma*.¹⁶

Význam etnografického terénneho výskumu pri rekonštrukcii dramatických vojnových udalostí možno dokumentovať na príklade obce Čierny Balog (okr. Brezno). Už historik Ct. Nečas upozornil na skutočnosť, že literatúra popisuje tieto udalosti nejednotne.¹⁷ V najstaršom publikovanom prameni z roku 1959 sa uvádza: ...7. novembra 1944 v skorých ranných hodinách začali sem prichádzať fašistické motorizované jednotky, ktoré sa usadili

*Obr. 4: Pamätníček zavraždeným Rómom v Jergovskej doline
(foto: A. B. Mann, 2009)*

po domoch... okupantom sa podarilo zajať do 500 dobrovoľne sa vracajúcich hladných a unavených povstaleckých vojakov a evakuantov... zavraždili asi 120 ľudí. Zajatých priviedli do Čierneho Balogu. Baločanky aj napriek zákazu nosievali zajatcom potraviny, pričom im šikovne prepašovali civilné obleky, falošné legitimácie a povolenia na cestovanie. Takýmito a podobnými spôsobmi zachránilo sa mnoho zaistených... Okupanti ... v okolitých lesoch pochytili do 60 cigáňov, ktorých 14. novembra 1944 zavraždili tak, že ženy a deti v Jergovej doline zatvorili do zrubenej koliby, ktorú poliali benzínom a zapálili. Mužov odviekli do doliny Vydrovo, kde ich zastrelili. Vypálili aj cigánsku osadu v Pustom.¹⁸ Tento text v skrátenej podobe uvádza aj ďalšia publikácia z roku 1961,¹⁹ na tento text sa odvoláva aj práca z roku 1962.²⁰ Pôvodný text z roku 1959 citujú autori publikácie z roku 1965.²¹

Podrobnejšie informácie o udalostiach v Čiernom Balogu podáva staršia monografia obce z roku 1975.²² Rozzúrení Nemci dňa 14. novembra 1944 uskutočnili ďalší výpad do hôr v okolí Tlstého javora, Sihly a Obrubovanca. V lese powyše Čierneho Balogu boli utáborení Cigáni, ktorí ušli pred nimi z Neresnice (okr. Zvolen). Tento dočasný cigánsky tábor Nemci prepadli, cigánske rodiny rozdelili a odviekli do Čierneho Balogu. Odtiaľto ženy s deťmi premiestili do osady Jergov, tam ich vyše osady nahnali do drevene koliby, poliali benzínom a upálili zaživa. Mužov stihol podobný osud powyše osady Vydrovo. Mala to byť výstraha pre miestnych občanov. Predtým vypálili cigánske chatrče v osade Pustô.² Tento prameň prináša niektoré nové údaje: uvádza, že išlo o dočasný tábor Rómov z obce

Neresnica (dnes súčasť mesta Zvolen), teda že išlo o kočovných Rómov. Z textu vyplýva, že Rómovia boli zajatí aj zavraždení v ten istý deň (14. novembra), pričom aj muži zomreli rovnako ako ženy a deti, teda upálení zaživa.

Jedna z posledných publikácií približujúcich osudy obyvateľstva na vojnovom Slovensku uvádza, že príslušníci jednotiek 18. SS-divízie tankových granátnikov Horst Wessel po obsadení Čierneho Balogu (26. októbra) *pri opätovných raziách zaistili 60 osôb cigánskeho pôvodu. Ženy a deti upálili v drevenej kolibe v doline Jergovo, mužov zavraždili v doline Vydrovo a cigánsku osadu v Pustom do tla vypálili.*²⁴ Na inom mieste v tejto publikácii sa uvádza 14. november ako deň, keď boli títo zajatí aj zavraždení.²⁵

Ctibor Nečas vo svojej monografii jednak cituje z predchádzajúceho prameňa, ako novú informáciu uvádza, že zavraždenie zadržaných Rómov prebiehalo vo dvoch dňoch: *Jednu jejich skupinu vyvedli do jergovskej doliny, kde 14. listopadu 1944 na mieste postříleli všechny muže, zatím co ženy s dětmi nahnali do koliby, kterou polili benzínem a zapálili. Příštího dne odvedli druhou skupinu zajištěných k osadě Vydrovo, kde jim připravili stejnou záhubu.*²⁶ Doposiaľ nepublikovanými informáciami sú aj údaje o pochovávaní obetí a o vypálení ďalších piatich rómskych obydli: *Podle místních občanů, kteří museli oběti pohřbivat, zahynulo při této střelbě a upalování asi 60-65 mužů, žen a dětí. V téže době stejní esesmani zapálili a úplně zničili romské osady v Čierném Balogu (5 domků) a v Pustém (18 domků).*²⁷

Najnovšia monografia obce Čierny Balog z roku 2003 prináša ďalšie, doposiaľ nepublikované informácie: *pri raziách jednotky SS zajali zranených povstaleckých vojakov, ale najmä veľa rasovo prenasledovaných civilov a ubytovali ich v balockej škole. K nim pridružili aj Cigánov, zajatých v lese pri Tlstom javore, kde mali tábor.*²⁸ Ako dátum popravy je uvedený 16. november, keď už *spomínaných zajatých Cigánov odvedli do drevených kolíb (jedna bola v osade Jergov, druhá powyše osady Vydrovo), poliali benzínom a upálili ich zaživa.*²⁹ V texte sa spomína aj pomoc miestneho kňaza Jozefa Poláčka, ktorý vymohol povolenie nosiť zajatcom v miestnej škole jedlo a hrdinstvo miestnych občanov, ktorí im okrem jedla nosili aj civilné šaty a tajne vyviedli na slobodu 250 zajatcov,³⁰ pritom sa však v tejto súvislosti nespomínajú Rómovia. V inej časti monografie, kde je uvedený stručný životopis katolíckeho kňaza J. Poláčka (1904 - 1974), je táto súvislosť uvedená: *Veľkosť jeho osobnosti sa prejavila hlavne počas II. svetovej vojny, kedy podľa Historie domus osobnou intervenciou zachránil pred zavraždením miestnych Rómov.*³¹ Táto informácia je uvedená aj na informačnom paneli, ktorý sa nachádza pred miestnym kostolom.

V nasledujúcej časti sa pokúsim publikované pramene porovnať s výpoveďami balockých Rómov, ktoré boli zaznamenané pri kolektívnych výskumoch M. Hübschmannovej, Nadácie M. Šimečku a vlastného terénneho výskumu v roku 2009. V Čiernom Balogu sa po obsadení obce jednotkou SS 7. novembra 1944 odohrali dve protirómske represálie. Prvou bolo zaistenie, väznenie a poprava zaistených Rómov. Literatúra sa zhoduje v tom, že to neboli miestni Rómovia, ale že pochádzali z obce Nerestnica a zajatí boli v lesoch okolia Čierneho Balogu pri Tlstom javore (jedine informátorka M. B. z m. č. Medved'ov uviedla, že ich chytili *v Hrončianskej doline pri kapličke*). Staršia monografia obce uvádza, že tam mali *dočasný cigánsky tábor*,³² z čoho možno vyvodzovať, že išlo o kočovných – olašských Rómov. Tento predpoklad potvrdzujú výpovede pamätníkov: *... neviem, skade to boli ľudia. Vraj od Prievidze, Handlovej, vraj boli na úteku ... a boháči to boli, lebo mali zlata.*³³ *To neboli z Balogu. Ja som ich vôbec nepoznala... no ale rozumela som ich.*³⁴ Súčasní respondenti (2009) ich priamo označili ako olašských Rómov. Keďže podľa Vyhlášky ministerstva vnútra č. 163 „o úprave

niektorých pomerov Cigánov“ z roku 1941 bolo na území Slovenska zakázané kočovanie, práve porušenie tohto zákazu mohlo byť dôvodom zajatia tejto skupiny. Zajatých Rómov, asi 60-člennú skupinu, internovali v miestnej škole, spolu s ďalšími zajatcami (partizánmi a Židmi). Podľa vyjadrenia Antónie Pustajovej (nar. 1932) vojaci zajatým Rómom tvrdili, že ich odvedú na robotu.³⁵ V literatúre sa pozitívne hodnotí pomoc miestneho obyvateľstva týmto zajatcom – od nosenia potravín až po donesenie civilného oblečenia (miestneho kroja) a prepašovanie na slobodu. Výpovede pamätníkov potvrdzujú aj pomoc balockých Rómov zajatým olašským Rómom. A. Pustajová uviedla, že jej mama začala variť jedlo pre zajatcov potom, čo ju oslovila suseda: *...prečo nenosite vašim Rómom jesť? Veď aj vaši sú tam! ...Navarte a noste aj im, veď aj tie deti od hladu zomierajú.* Dvanásťročná informátorka potom nosila každý deň vo dvoch konvičkách jedlo pre zajatých Rómov.³⁶ Podobne asi dva týždne nosila jedlo zajatcom aj vtedy 13-ročná Jana Bartošová. Osud oboch dievčat bol rovnaký v tom, že nemeckí vojaci obe zajali a zatvorili spolu s ostatnými väznenými Rómami. Podľa A. Pustajovej to bol školník, podľa J. Bartošovej mama, kto zašiel za miestnym kňazom J. Poláčkom. Ten potom intervenoval u nemeckého veliteľa a obe dievčatá následne prepustili. Spolu s A. Pustajovou sa mal možnosť zachrániť aj asi sedemnášťročný olašský chlapec, odmietol však opustiť svoju rodinu a odísť na slobodu.³⁷ O tom, že prípadov, keď nemeckí vojaci zajali aj miestnych Rómov a zatvorili ich k zajatým olašským Rómom, bolo viac, svedčí aj informácia Margity Bartošovej z m. č. Medveďov: mala iba deväť rokov, keď ju nemeckí vojaci spolu s mamou *zašikovali do školy, kde väznili olašských.* Za svoje oslobodenie ďakovali svojim krstným rodičom, ktorými boli nerómovia Šalátovci z m. č. Krám (mali dobré vzájomné vzťahy, Bartošovci im chodili pomáhať okopávať zemiaky).

Ďalší osud zajatých Rómov bol tragický. Všetky výpovede sa zhodujú v tom, že v škole zajatých mužov nemeckí vojaci postrieľali v časti Vydrovo. V ten istý deň (14. novembra)³⁸ odvedli ženy a deti cez časť Jergov do hornej časti Jergovskej doliny, kde ich nahnali do drevenej koliby a zapálili. Všetci informátori spomínajú, že na druhý deň Nemci prikázali miestnym rómskym mužom mŕtvych pochovávať, a to priamo na mieste, kde boli zavraždení. Margita Bartošová (nar. 1935) z časti Medveďov v tejto súvislosti uviedla, že nie všetky ženy boli upálené, že telá mladých dievčat nachádzali zastrelené a rozhodené po lese, po tom, čo boli znásilnené. Lesní robotníci v časti Jergov ma upozornili na skutočnosť, že k masovej poprave Rómov došlo nielen v spomínanej Jergovskej doline, ale aj v susednej doline Štrbavô, kde v drevených chatách upálili ďalších rómskych mužov, na čo sa zabudlo. Pravdivosť tejto informácie mi v rozhovore potvrdil aj Peter Sitarčík zo Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov. Zohľadnenie tejto skutočnosti umožňuje vysvetliť publikovanú informáciu v monografii Ct. Nečasa, že popravy sa konali po dva dni, hoci v inom slede.³⁹

Rómovia i nerómovia sa pamätajú, ako nemeckí vojaci peši viedli rómske ženy a deti cez Čierny Balog hore Jergovskou dolinou. Velil im príslušník SS, bratislavský Nmec Kornel Liška, ktorého sa v Čiernom Balogu všetci veľmi báli. Je zaujímavé, že v roku 1968, keď sa K. Liška vrátil z emigrácie do Československa a bol vypočúvaný Štátnou bezpečnosťou, sa ho kňaz J. Poláček zastal a Lišku prepustili na slobodu.⁴⁰

Približne v tom istom čase ako poprava zajatých olašských Rómov sa v Čiernom Balogu – miestnej časti Pusté (*Pustô*) odohrala aj druhá dramatická udalosť.⁴¹ Do tamojšej rómskej osady viackrát prišli gardisti (príslušníci POHG), Rómov obvinili z krádeží, čo bola zámienka, aby ich mohli biť. Raz večer však prišli nemeckí vojaci, ľudí pobudili a nahnali do jedného dreveného domu, ktorý bol v dolnej časti osady, zaistili dvere, aby

nemohli utiecť. Prineseným benzínom začali polievať a zapalovať domy na hornom konci. Zapálili aj dom, do ktorého predtým Rómov zavreli. Títo v ňom však v tej chvíli už neboli. Pri opise tejto udalosti Rómovia uvádzajú viacero variantov: Pavlína Dašková (nar. 1929) v nahrávke z roku 1992 uviedla, že *byl tam jeden hodný Němec, ten Romy pustil ven. Řekl: „Utíkejte kam se dá.“*⁴² Podobne sa vyjadrila aj Gizela Harvanová: *jeden Nemeč, bol ako Slovák, ten ich prepustil*. Podľa ďalších informátorov bol nemecký vojak v skutočnosti Ukrajinec, Poliak, Slovák. V inej zaznamenanej výpovedi rómska žena (v tom čase mala 15 rokov) uviedla, že všetci Rómovia v Pustom mali byť zastrelení. *Že vtedy prišiel jeden, ... že nie vystrielať, ale všetko spáliť. On ich určite oklamal, bol Slovák. On nás vyviedol okolo Fajtov, Komov, cez humná, šopy, potok... Skryli sme sa v stodole u Fajtov.*⁴³ Jedine Antónia Pustajová (nar. 1932) uviedla, že medzi ľuďmi zavretými v dome bol aj jej švagor, 18-ročný partizán Imrich Pustaj, ten vyrazil dvere a umožnil tak ľuďom utiecť.

Už sa nepodarí zistiť, kto bol oným dobrodincom, ktorý zachránil Rómov v Pustom pred strašnou smrťou. Dôležitejšie sú informácie, v ktorých sa zhodujú všetci Rómovia a potvrdzujú ich aj nerómski obyvatelia Čierneho Balogu. Pretože udalosť sa odohrala v noci, vyslobodení Rómovia sa v tme rozbehli do okolitých domov Baločanov. Nerómski obyvatelia im poskytli úkryt (*ľudia nás pochytali*) v humnách, šopách, pivniciach, kde boli *popichaní ako myši*. Cez deň boli poschovávaní v úkrytoch, von vychádzali iba v noci. V jednom humne sa vtedy narodilo aj malé dievčatko (*Pupurka*). Postupne, po jednom až dvoch týždňoch sa z Pustého nenápadne premiestňovali do iných častí Čierneho Balogu k svojim príbuzným – do vzdialenejšieho Medved'ova či Krámu. Niektorí sa u *gádzov* schovávali až do príchodu frontu. Dokonca, keď sa blížil front, partizáni evakuovali Rómov z časti Medved'ov do hory, kde boli počas bojov ukrytí v jame. Tam sa vtedy narodilo dievčatko – Žofia Bartošová, o ktoré sa postarali sedliaci z dediny, takže frontové udalosti prežilo.

Publikácie vydané pred rokom 1989, ktoré opisujú Slovenské národné povstanie a následné represálie nemeckých okupačných vojsk, sa sústreďovali najmä na pôsobenie a utrpenie komunistov a partizánov, v minimálnej miere sa venovali iným skupinám obyvateľstva. Štátna ideológia sa premietla aj do pokryteckej terminológie: prenasledovaní Židia sú označovaní ako *rasovo prenasledované osoby*, či len *rasovo prenasledovaní*, pod týmto termínom sa však nerozumejú Rómovia. Títo sa spomínajú len v súvislosti s udalosťami v Čiernom Balogu, Tisovci, Dúbravách a Slatine, pričom sa tieto udalosti nedávajú do súvislosti s dôvodmi ich rasovej diskriminácie. V prípade masovej vraždy 26 ľudí v Dubnici nad Váhom 23. februára 1945 dobová literatúra vôbec neuvádza, že išlo o Rómov.⁴⁴

V čom dopĺňajú spomienky balockých Rómov publikované informácie o dramatických udalostiach v Čiernom Balogu počas druhej svetovej vojny, prípadne v čom sa odlišujú? Predovšetkým spresňujú niektoré skutočnosti: zajatých Rómov identifikujú ako skupinu olašských Rómov, potvrdzujú, že títo boli držaní v miestnej škole minimálne po dobu dvoch týždňov. Dokladajú potravinovú pomoc miestnych Rómov zajatým olašským Rómom a oceňujú obetavú pomoc katolíckeho kňaza Jozefa Poláčka. Informácie nerómskych obyvateľov obce upozornili na miesto ďalšej, doteraz v literatúre neuvádzanej popravy Rómov – v doline Štrbavô.

Terénny výskum, rozhovory s rómskymi i nerómskymi obyvateľmi Čierneho Balogu priniesli i ďalšie závažné informácie, ktoré nemôže poskytnúť historická literatúra, vychádzajúca najmä z archívnych prameňov. Vzťahy medzi miestnym slovenským obyvateľstvom a Rómami boli už v období pred druhou svetovou vojnou dobré. Rómovia chodili sedliakom pomáhať na pole (*zemiaky kopat', jamy pod latríny kopali*), mladé ženy

chodili slúžiť (*deti vartovali*). Muži boli kováči, ženy tkali šnúrky, výrobky vymieňali najčastejšie za naturálie. Aktívne sa zúčastňovali náboženského života, sami Rómovia potvrdzujú – *gadžovia si nás vážili* (Ľubica Baranová). Nerómovia boli často kmotrmi rómskym deťom. Je pochopiteľné, že v období vojnových udalostí sa im snažili pomôcť: napríklad, keď išli nemeckí vojaci dedinou, vopred ich na to upozornili a skryli vo svojich domoch. Nepochybne riskovali, keď po niekoľko týždňov ukrývali vo svojich domoch Rómov z Pustého, ktorým sa podarilo uniknúť pred smrťou upálením.

Tradične tolerantné spolužitie rómskeho a nerómskeho obyvateľstva v Čiernom Balogu zvädza k myšlienke, že práve to bolo dôvodom, pre ktorý sa miestne zastupiteľstvo rozhodlo už v roku 1969 odhaliť pri osade Vydrovo zavraždeným Rómom pamätník.⁴⁵ Pravdepodobne ide o prvý pamätník na Slovensku, na ktorom je uvedené, že je venovaný rómskym obetiam: *Na tomto mieste dňa / 14. 11. 1944 nemeckí fašisti / beštiálne zavraždili / občanov cigánskeho / pôvodu. / Česť ich pamiatke! Z iniciatívy Základnej organizácie Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov odhalili 15. júla 1999 nad osadou Jergov druhý pamätník zavraždeným Rómom.*⁴⁶ Text na mramorovej tabuli uvádza: *Občania / Čierneho Balogu / venujú pamiatke upálených / rómskych občanov / 14. novembra 1944.*

Obdobie druhej svetovej vojny, realizovanie diskriminačnej politiky slovenského štátu negatívne zasiahlo do existujúcich interetnických vzťahov; na mnohých miestach sa z obcí vysídlení či príslušníkmi Pohotovostných oddielov Hlinkovej gardy terorizovaní Rómovia dostali do spoločenskej izolácie. Nová negatívna skúsenosť s „gadžami“ prehĺbila už existujúci pocit nedôvery, ku ktorému prispel aj ignorantný postoj spoločnosti v povojnových rokoch. Stotožňujem sa s názorom Martina Fottu, že *neochota vnímať Rómov ako obe systematického rasového prenasledovania nám bráni identifikovať tie aspekty a stereotypy našej kultúry a tradície, ktoré viedli k tragédii počas vojny a sú zdrojom pokračujúcej diskriminácie Rómov na Slovensku. Okrem zmeny vnímania existujúceho anticigánizmu je tak skúmanie rómskeho holokaustu dôležité pre prekonanie vnímania minulosti ako „národne“ vymedzenej a Rómov ako tých, ktorí s históriou územia nemajú vôbec nič spoločné a ešte aj po minimálne piatich storočiach a pätnástich generáciách pochovaných na tomto území sú stále iba cudzincami.*⁴⁷

Jednu zo základných príčin negatívnych vzťahov medzi majoritou a rómskou minoritou v súčasnosti je nedostatok vzájomného poznania. A práve tam, kde absentuje objektívne poznanie, dostávajú priestor negatívne etnické stereotypy. Preto historický výskum doplnený o „ľudský rozmer“, ktorý sprostredkujú zaznamenané memoráty žijúcich pamätníkov, je dôležitý nielen pre samotných Rómov v procese ich pozitívnej sebaidentifikácie, ale jeho využitie je tiež dôležité pre celú spoločnosť v procese výchovy k tolerancii a multikulturalizmu.

POZNÁMKY

- 1 MANN, A. B.: „Formovanie identity Rómov na Slovensku po roku 1918.“ In: *My a tí druhí v modernej spoločnosti*. (Edd. G. Kiliánová, E. Kowalská, E. Krekovičová), Bratislava: Veda 2009, s. 454-455.
- 2 O vedeckej práci prof. Ct. Nečasa bližšie v recenzii MANN, A. B.: „Nečas, C.: Romové na Moravě a ve Slezsku (1740 - 1945)“. In: *Historický časopis*, 54, 2006, č. 3, s. 558-559.

- 3 NEČAS, Ct.: Pronásledování Cikánů v období slovenského státu. In: *Slovenský národopis*, 36, 1988, č. 1, s. 126-136.
- 4 NEČAS, Ct.: *Českoslovenští Romové v letech 1938 - 1945*. Brno, Masarykova univerzita 1994, 220 s.
- 5 MANN, A. B.: *Utrpenie Rómov počas druhej svetovej vojny* (samostatná tlač), Detva, Dom kultúry A. Sládkoviča 1991, 14 s.
- 6 MANN, A. B.: Postavenie Rómov na Slovensku počas druhej svetovej vojny. In: *Neznámy holocaust* (zost. H. Frištenská, I. Lázničková, A. Sulitka), Praha 1995, s. 57-63. KAMENEC, Ivan: Holocaust na Slovensku – porovnanie osudov rómskych a židovských obyvateľov. Tamže, s. 64-70.
- 7 JANAS, K.: Perzekúcia rómskeho obyvateľstva na Slovensku v slovenskej historiografii (súčasný stav a perspektívy). In: *Nepriznaný holocaust. Rómovia v rokoch 1939 - 1945*. (Edd. Zuza Kumanová, Arne B. Mann.) Bratislava, Občianske združenie In minorita, Slovenské národné múzeum, Ústav etnológie SAV, 2007, s. 15-20.
- 8 JANAS, K.: *Zabudnuté tábory (Premeny hospodárskeho a sociálneho postavenia slovenských Rómov s osobitným zameraním na tábory perzekučného a internačného charakteru na severozápadnom Slovensku)*. Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka v Trenčíne 2008, 133 s.
- 9 FEDIČ, V.: *Východoslovenskí Rómovia a II. svetová vojna*. Svedectvá pamätníkov. Humenné, Redos 2001, 104 s.
- 10 KUMANOVÁ, Z.: O projekte Ma bisteren! In: *Nepriznaný holocaust. Rómovia v rokoch 1939 -1945*. (Edd. Zuza Kumanová, Arne B. Mann.) Bratislava, Občianske združenie In minorita, Slovenské národné múzeum, Ústav etnológie SAV, 2007, s. 48.
- 11 Tamže, s. 48-49.
- 12 *Nepriznaný holocaust. Rómovia v rokoch 1939 – 1945*. (Edd. Zuza Kumanová, Arne B. Mann.) Bratislava, Občianske združenie In minorita, Slovenské národné múzeum, Ústav etnológie SAV, 2007, 61 s.
- 13 *Po Židoch Cigáni. Svědectví Romů ze Slovenska 1939 - 1945, I. díl (1939 - srpen 1944)* (ed. Milena Hübschmannová), Praha, Tiráda 2005, 990 s.
- 14 SEGLOVÁ, L. - BOŠELOVÁ, Z.: O čom rozprávali svedkovia? Alebo čo na DVD nájdete a čo nie. In: *Rómovia a druhá svetová vojna, Čítanka*. (Eds. Ingrid Vagačová, Martin Fotta.) Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 2006, s. 18-19.
- 15 *Rómovia a druhá svetová vojna, Čítanka*. (eds. Ingrid Vagačová, Martin Fotta) Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 2006, 190 s. Príloha DVD: *Rómovia a druhá svetová vojna (Svedectvá)*.
- 16 LUŽICA, R.: *Keď bola vojna, nebol som doma*. Bratislava, Národopisná spoločnosť Slovenska 2004, 116 s.
- 17 NEČAS, Ct.: *Českoslovenští Romové...*, c. d., s. 186, pozn. 311.
- 18 *Po stopách nepokoreného ľudu* (red. Milena Kapolková), Bratislava, Osveta 1959, s. 34.
- 19 ŠTRIC, E.: Proti fašizmu na Slovensku. In: *Pamätná miesta bojů proti fašizmu* (red. Růžena Šrůtová), Praha, Naše vojsko 1961, s. 434.
- 20 ORLOVSKÝ, D.: *Bojové cesty k slobode*. Martin, Matica slovenská 1962, s. 202.
- 21 GAJDOŠ, M. – SCHMIDT, J. – MIKULA, Ct.: *Pamätné miesta boja slovenského ľudu proti fašizmu*. Bratislava, Obzor 1965, s. 107-108.
- 22 ZEMKO, J. a kol.: *Čierny Balog, partizánska obec v minulosti a dnes*. Martin, Osveta 1975, 276 +80 s.
- 23 PAŠIAK, J. – ZEMKO, J.: Účasť Čiernobaločanov v Slovenskom národnom povstaní. In: Zemko J. a kol.: *Čierny Balog, partizánska obec v minulosti a dnes*, c. d., s. 160.

- 24 *Fašistické represálie na Slovensku* (zost. Dušan Halaj), Bratislava, Obzor 1990, s. 42.
- 25 Tamže, s. 112.
- 26 NEČAS, Ct.: *Českoslovenští Romové...*, c. d., s. 161.
- 27 Tamže.
- 28 KOVÁČIK, P. – KOVÁČIK, R.: Obdobie od 1939 do roku 1945. In: *Čierny Balog – monografia obce* (ed. P. Kováčik), Čierny Balog, Forza 2003, s. 59.
- 29 Tamže, s. 60.
- 30 Tamže, s. 59.
- 31 KOVÁČIK, R. – TKÁČ, P.: Významné osobnosti náboženského života. In: *Čierny Balog – monografia obce*, c. d., s. 232.
- 32 Pozri pozn. č. 23.
- 33 LUŽICA, R.: c. d., s. 35, 37. Táto výpoveď Margity Daškovej (nar. 1929) je zaznamenaná aj na DVD.
- 34 *Rómovia a druhá svetová vojna*, c. d., s. 124.
- 35 Tamže.
- 36 Tamže.
- 37 Tamže.
- 38 Všetky pramene i nápisy na pamätníčkoch v Čiernom Balogu uvádzajú dátum 14. november. Jediné najnovšia monografia Čierneho Balogu uvádza 16. november. Pozri pozn. 27 a 28.
- 39 Pozri pozn. č. 26.
- 40 KOVÁČIK, P. – KOVÁČIK, R.: Obdobie od 1939 do roku 1945., c. d., s. 59.
- 41 Použitie slova *predtým* v staršej monografii obce naznačuje, že udalosť v Pustom časovo predchádzala zavraždeniu olašských Rómov. PAŠIAK, J. – ZEMKO J.: c. d., s. 160.
- 42 *Po Židoch Cigáni...*, c. d., s. 314.
- 43 LUŽICA, R.: c. d., s. 37-38. Táto výpoveď Margity Daškovej (nar. 1929) je zaznamenaná aj na DVD.
- 44 CHOVANEC, J.: *Krvavá stopa fašizmu*. Praha, Naše vojsko 1955, s. 16. ŠTRIC, E.: *Proti fašizmu na Slovensku*. c. d., s. 437. ORLOVSKÝ, D.: *Bojové cesty...*, c. d., s. 44.
- 45 KOVÁČIK, M.: Pamätníky a pamätné miesta vojny. In: *Čierny Balog – monografia obce* (zost. P. Kováčik; L. Ťažký), Čierny Balog, Forza 2003, s. 65.
- 46 ŠVANTNER-ŠALÁT, J.: Základná organizácia Slovenského zväzu protifašistických bojovníkov. In: *Čierny Balog – monografia obce*, c.d. 2003, s. 188.
- 47 FOTTA, M.: Poznanie perzekúcií Rómov. In: *Rómovia a druhá svetová vojna, Čítanka* (eds. I. Vagačová – M. Fotta), Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 2006, s. 8.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied

Adresa redakcie:

Klemensova 19

813 64 Bratislava

Slovenská republika

e-mail: *slovensky.narodopis@savba.sk*

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, Ltd.

P.O. Box 57, Nám. Slobody 6

810 05 Bratislava

Slovakia

e-mail: *sap@sappress.sk*

Elektronická verzia prístupná na:

<http://www.sappress.sk>

<http://www.uet.sav.sk/slovenskynarodopis.htm>

Registračné číslo: 7091

SLOVAK ETHNOLOGY

Journal of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 58, 2010, Number 3

Address of the Editorial Office:

Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,

813 64 Bratislava, Slovakia, e-mail: *slovensky.narodopis@savba.sk*

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd., P.O. Box 57, Nám. slobody 6,

810 05 Bratislava, Slovakia, e-mail: *sap@sappress.sk*

and

SLOVART G.T.G. Ltd., Krupinská 4,

P.O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

SLOVENSKÝ NÁRODOPIIS

ISSN 1335-1303
EV 3355/09

MIČ 49 616
